

ENGELLİ ÇOCUK ANNELERİNİN SOSYAL DESTEK, YAŞAM DOYUMU VE DİNİ BAŞA ÇIKMA DURUMLARI

Yunus BUCUKA*

Öz

Bu araştırmada, engelli çocuk annelerinin çok boyutlu algıladıkları sosyal destek düzeyleri, dini başa çıkma durumları ve yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın araştırma grubunu, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında, Bingöl merkez ilçesinde özel eğitim görmekte olan engelli çocuk annelerinden, rastgele belirlenen gönüllü 213 anne oluşturmaktadır.

Nicel yöntemin kullanıldığı bir alan araştırması olan bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik kurul'undan gerekli izinler alınmıştır. Araştırmada kişisel bilgi formu ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği, dini başa çıkma ölçeği ve yaşam doyumu ölçeği olmak üzere üç ölçek kullanılmıştır. Elde edilen veriler, SPSS programı vasıtasıyla analiz edilmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılan annelerin, eğitim durumu, gelir durumu, yaşı, medeni durumu, çocuk sayısı, eşi ile akrabalık durumu gibi çeşitli bilgilerin talep edildiği kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırma değişkenlerle ilgili t-testi, anova ve korelasyon analizleri yapılmıştır. Bu analizler sonucunda çok boyutlu algılanan sosyal destek, yaşam doyumu ve pozitif dini başa çıkma arasında pozitif yönde ilişkiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli çocuk anneleri, sosyal destek, yaşam doyumu, dini başa çıkma.

SOCIAL SUPPORT, LIFE SATISFACTION, AND RELIGIOUS COPING STATUS OF MOTHERS OF DISABLED CHILDREN

Abstract

In this study, it is aimed to determine the relationship between the multidimensional perceived social support levels, religious coping status and life satisfaction levels of mothers of disabled children. The research group of the study consists of 213 randomly selected mothers

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ybucuka@bingol.edu.tr
Orcid: 0000-0003-3001-2646
(Makale Gönderim Tarihi: 01.06.2022-Makale Kabul Tarihi: 21.06.2022)
DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1124914>

of disabled children who are receiving special education in the central district of Bingöl in the 2020-2021 academic year.

Relational survey model was used in this study, which is a field study using quantitative method. Necessary permissions were obtained from Bingöl University Scientific Research and Publication Ethics Committee in order to carry out the research. In the study, three scales were used, namely personal information form, multidimensional perceived social support scale, religious coping scale and life satisfaction scale. Obtained data were analyzed by means of SPSS program. A personal information form was used in which various information was requested from the mothers who voluntarily participated in the study such as education status, income status, type of disability of the child, place of residence, age, marital status, number of children, age of having a disabled child, kinship with his husband, education status of himself and his husband. T-test, ANOVA and correlation analyzes related to the research variables were performed. As a result of these analyzes, positive relationships were found between multidimensional perceived social support, life satisfaction and positive religious coping.

Keywords: Mothers of disabled children, social support, life satisfaction, religious coping.

Giriş

Engellilik evrensel bir olgudur. Her toplumda karşılaşılan bu olgu zaman ve koşullardan etkilenmektedir. Toplumlar önleyici hizmetlerle engelli nüfusun azaltılmasını hedeflemektedirler. Engellilik her hangi bir birey, aile ve grubun sorumluluğuna bırakılamayacak kadar karmaşık ve zorlu bir durumdur. Engelli bireyler toplumsal ve bireysel olarak sağlıktan istihdama birçok sorunla mücadele etmektedir. Bu mücadelede çok azı istediği hayat şartlarını oluşturabilmektedir. Sorunlar yaşayan sadece engelliler değildir. Bu süreçte aileler de en az engelliler kadar zorluk ve sorun yaşamaktadır. Bu sorunlar engelli çocuğun engel türü, engel derecesi, yaşı vb. özelliklerle de yakından alakalıdır. Her ebeveyn sağlıklı çocuk sahibi olmak ister. Ancak bu her zaman gerçekleşmez, bazıları doğum öncesi ya da sonrası nedenlerle engelli bir çocuk yetiştirmek zorunda kalmaktadır.

Aileler engelli çocukları doğduklarında karmaşık, yoğun ve süregelen birçok duygu yaşarlar. Bu duygusal durumları “aşama yaklaşımı” belli bir sistematik içinde tasnif etmektedir. Bu yaklaşım aileyi, engelli çocukları dünyaya geldikten sonra onu kabul edip gelişen sürece uyum sağlamayı bazı evrelere ayırarak ele alan yaklaşımdır. Bu süreçte gösterilen tepkiler birincil, ikincil ve üçüncül tepkiler olarak tasnif etmektedir. Birincil tepkiler şok, reddetme,

acı çekme ve depresyondur. Çocuğunun engelli olduğunu öğrenen ebeveynlerde çoğunlukla ortaya çıkan tepkilerden ilki yaşadıkları şoktur. Bu durum, ağlama, tepkisiz kalma ve kendini çaresiz hissetme biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bazı ebeveynler çocuklarının engelli olduğunu kabul etmeyi reddederler. Bir savunma mekanizması olan bu duygu, belirsizliğe karşı hissedilen korkudan kaynaklanmaktadır. Ayrıca anne babalar engelli çocuğa sahip olmaları nedeniyle acı çekme ve depresyon da yaşamaktadırlar. Anne babalar üstlendikleri sorumluluklar karşısında birçok şeye güçlerinin yetmeyeceği düşünerek depresyona girmektedirler. Acı çekme ve depresyon ebeveynlerde özellikle sosyal hayattan kaçınma ortaya çıkmaktadır. Suçluluk duyma, kararsızlık, kızgınlık duyma, utanma ailelerin gösterdiği ikincil tepkilerdir. Suçluluk duyma, ebeveynler çocuklarının engelli olarak doğmasına kendilerinin neden olduklarını düşünmelerinden ya da ihmal ve özensizlik gibi bazı yanlış davranışları neticesinde cezalandırılmış olabileceklerine inanmalarından kaynaklanabilmektedir. Kızgınlık duyma, bilhassa ebeveynlerin süreci kabullenmede yaşadıkları engelleyici duygudur. Ebeveynler kızgınlığı kendine yöneltebileceği gibi ailenin diğer bireylerine ya da engelli bireye de yansıtabilmektedir. Tüm ebeveynler çocuklarının başarılı olmasını ve onlarla gurur duymak isterler. Oysaki ebeveynler engelli çocuklarının, toplumda kabul görmemesi, onlarla alay edilmesi, onlara acınması, gibi olumsuz tutum ve davranışlarla karşılaşmaktadırlar. Söz konusu durumlar bazı ebeveynlerde çocuklarında utanma duygusu doğurmaktadır. Ailelerin gösterdikleri üçüncül tepkiler ise uzlaşma ve kabul etmedir. Aileler uzlaşma durumunda çocuğun sorunlarına çare bulunması için girişimde bulunmayı düşünmektedirler. Uyum sağlama ya da kabul etme de ise anne babaların çocuklarıyla gerekli ilişkiler kurabileceklerini fark etmeleriyle başlar. Bu süreçte artık kaygılar, korkular azalmış, utanma gibi duygular zayıflamıştır. Aileler çocukları için neler yapılabileceğini planlamaya geçer (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014).

Engelli çocuk annelerinin yaşadıkları süreç biriciktir. Engelli bir çocuk doğduklarında yaşadıkları ideal çocuk kaybı, bazı anne babalarda yas ortaya çıkmakta ve bu yas kimi zaman yaşam boyu devam etmektedir. Yası yaşanan kayıp, hayallerde tasarlanan ideal çocuğun kaybıdır. Bu onlar için yaşamın en önemli hususun yitirilmesidir. Bu durum, annelerin yoğun bir keder ve yas yaşamalarına sebep olabilmektedir (Gören, 2016: 239-240).

Tüm ebeveynler sağlıklı bir çocuk ister, ancak bazı ebeveynler kendi seçimleri olmasa da engelli bir çocuk sahibi olma durumunda kalmaktadır. Bir zihinsel engelli çocuk annesi, çocuğu yetiştirme konusundaki temel sorum-

luluklara sahip olduğu için normal bir çocuğun annesine kıyasla daha fazla stres ve baskı ile karşı karşıyadır. Zihinsel engelli çocukların anneleri ev işi, iş ve engelli çocuğun ekstra ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele etmeye devam ederler. Birden fazla çatışma ve günlük stres nedeniyle, normal çocukların annelerine kıyasla daha fazla sağlık sorunları yaşarlar. Genellikle sorunlarını başkalarıyla paylaşmazlar ve gerçek duygularını gizlerler, bu da onların sağlıklı bir şekilde uyum sağlamalarını zorlaştırır (Shukla, 2017: 4).

Engelli çocuk annelerinin birçoğunun geleceğe dair kaygısı, kendini çaresiz hissetme, korku yaşadıkları; yaşamdan dışlanmışlık, yalnızlık, hayal kırıklığı, isyan, pişmanlık, kendini suçlama ve umutsuzluk da bazı anneler için kronik hal aldığı görülmektedir. Bu nedenle, engelli çocuk anneleri için destek kaynakları öncelikle eşleri, aileleri, toplumsal çevreleri, uzmanlar ve kamu kurumları olarak tespit edilmiştir (Vural Yübaşı, 2019: 20). Engelli çocuk anneleri çocuğun birincil bakımını üstlenmeleri nedeniyle kendi ihtiyaç ve isteklerinden fedakârlık ettikleri ve tükenmişlik yaşadıkları da birçok araştırmada tespit edilmiştir (Ersoy ve Buluş, 2019: 764).

Aileler engelli çocuklarıyla yaşamlarını sürdürürken birçok kişi ve kurumdan destek talep etmektedirler. Bu desteklerin ne olduğu ve ne anlama geldikleri anlaşılması gereken bir husustur. Sosyal destek kavramı genellikle sosyal ağlar ve sosyal entegrasyon dahil olmak üzere geniş anlamda kullanılmaktadır. Schwarzer, Knoll ve Rieckmann (2003: 2-3) sosyal destek hakkında şunları belirtmektedirler. Sosyal ağlar, bir bireyin çevresindeki kişi sayısı veya olası destek sağlayıcılarıdır. Sosyal entegrasyon, ağların boyutu, yoğunluğu ve etkileşimin sıklığı gibi sosyal ilişkilerin yapısını ve niteliğini ifade eder. Bunun yanında, sosyal destek, alınan yardım veya sosyal ilişkilerin işlev ve kalitesini ifade eder. Dar anlamda, başkaları tarafından sağlanan kaynaklar, başa çıkma yardımı veya kaynakların değişimi olarak kabul edilebilir. Bir soruna yardımcı olmak, mal bağışında bulunmak, öğüt vermek ve duygusal olarak güven vermek gibi çeşitli sosyal destek türleri dile getirmişlerdir.

Sosyal destek, insana değer verildiğine, saygı duyulduğuna ve toplumsal alanda karşılıklı yükümlülükler ağının bir üyesi olduğuna inanmasına yol açan bilgiler olarak tanımlanır. Sosyal destek krizdeki insanları çok çeşitli patolojik durumlardan korumayı hedefler (Cobb, 1976: 300).

Williams, Barclay ve Schmied (2004: 949) sosyal destek, kısa vadeli veya kalıcı olarak tanımlanabileceğini vurgular. Bu bağlamda anlamı ve önemi hayatın akışına göre değişebilir. Sosyal destek, sosyal ilişkilerin varlığını gerek-

tirir. Sosyal ilişki, duygusal kaynakları içeren destekleyici kaynaklar sağlama potansiyeline sahiptir. Örneğin sevildiğini veya önemsendiğini hissetmek, bir başkasına bağlanma veya güvенеbilme duygusu, etkili duygusal koşulların sonuçları, benlik saygısının sürdürülmesi, güvenlik ve diğeriyle güvenilir bir ilişki olabilir. Diğere destekleyici kaynaklar arasında; mal, para veya araç temini gibi maddi kaynaklar, arkadaşlık, refakat veya uzun süreli bakım sağladığında olduğu gibi beceri veya işgücü kaynakları, zaman kaynakları ve doğrudan rehberlik. Destekleyici kaynakların yanı sıra, alıcıya genel olarak durumuna ilişkin bilgi veya geri bildirim sağlanması, tüm destekleyici kaynakların doğasında mevcuttur.

Lın (2013: 18-19) ise sosyal desteğin iki önemli boyutun önemini vurgular. Sosyal destek, insanları ayakta tutan güçleri, sosyal çevrede insanların hayatta kalmasını kolaylaştıran faktörler olarak tanımlanabilir. Tanımın sosyal boyutu, destek kaynakları olarak bireyler topluluğunu, sosyal ağları ve güven duyulan arkadaşları içerir. Bununla birlikte bunlar, üç farklı sosyal ilişki katmanını temsil ederler. Bir bireyin gönüllü organizasyonlara katılımı (örneğin, okul, eğlence ve spor faaliyetleri, kulüpler ve hizmetler, politik ve sivil dernekler), bireyin sosyal çevreye ne ölçüde katıldığını ve sosyal çevreye ne ölçüde katıldığını gösterir. Bu tür bir katılım sosyal çevreye ait olma ve bir parçası olma duygusu bakımından önemlidir. Bireye daha yakın boyutta, kişinin nispeten çok sayıda başka bireye doğrudan ve dolaylı erişime sahip olduğu sosyal ağlardan oluşur. Bu ilişkiler büyük ölçüde spesifiktir; ilişkiler akrabalık, ortak çalışma ortamı ve arkadaşlık gibi özellikler üzerine inşa etme eğilimindedir. Bu ilişkiler bir bağ duygusu sağlar. Bağlayıcı bir ilişki, bir aidiyet duygusuna dayalı ilişkilerden daha önemlidir.

Engelli çocuk anneleri karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma konusunda birçok kaynaktan yararlanmaktadır. Bu kaynaklardan biri de din ve inançlardır. Dini başa çıkma annelerin başvurdukları önemli mekanizmalardandır. Din, birden çok amaca hizmet edebilen çok işlevli bir olgudur. Kaygı azaltma, gönül rahatlığı, kendini geliştirme ve anlam arayışı gibi psikolojik hedeflerle ilişkilendirilmiştir. Sosyal dayanışma ve bağlılık gibi sosyal amaçlarla bağlantılı olmuştur. Her şeyden önce din, aşkınlık ve Tanrı'yı bilmek gibi nihai manevi amaçlara hizmet eder. Dolayısıyla dinin hizmet ettiği çeşitli işlevler göz önüne alındığında, sosyal bilimcilerin dini başa çıkmanın çok boyutlu sonuçlarının farkında olmaları gerektiği düşünülebilir (Pargament ve Abu Raiya, 2007: 745). Dini başa çıkma karmaşık, çok yönlü bir olgudur. Binlerce yıldır, dini gelenekler, büyük yaşam stres faktörleriyle başa çıkmak için başa çıkma yöntemleri önermiştir. İnsanlar, köklü inançlar, uygulamalar, tavırlar,

hedefler ve değerlerden oluşan dini çözümlerden yararlanır (Pargament ve Abu Raiya, 2007: 745).

Başlangıcından bu yana din, insanlık, yaşam, acı çekme ve ölümle ilgili meseleler için son derece önemli konuları ele almıştır. Başlıca dinler, yaşamı zevk alınacak ve akıllıca kullanılacak kutsal bir armağan olarak tasvir eder. Hayatı nasıl iyi yaşayacağına dair sayısız dini emir ve bunun yapılmaması konusunda uyarılar var. Bununla birlikte, günlük yaşam sorunlarına tüm dikkatine rağmen, din aynı zamanda insan varoluşunun karanlık yönlerine de sık sık ve güçlü bir şekilde hitap eder. İnancın en çekici özelliklerinden biri, insanların acıyı ve yaşamın sonunun geleceğini anlamasına ve bununla baş etmesine yardımcı olma vaadidir. İnsanlar acıdan ve ölümden nasıl kaçınılacağını, iyileştirileceğini ve nihayetinde nasıl kabul edileceğini bilmek ister (Cummings ve Pargament, 2010: 29). Kutsal bir hedef söz konusu olmasa bile, insanlar sağlık durumunun kötü olduğu zamanlarda strese dayanmalarına ve stresin üstesinden gelmelerine yardımcı olmak için dini başa çıkma yöntemlerine başvurabilirler. Örneğin, şifa, sağlık kararlarında rehberlik veya duygusal güç için dua edebilirler. Temel dini inançlar ve kavramlar üzerinde derinlemesine düşünmek, durumları hakkında bakış açısı kazanmalarına yardımcı olabilir (Cummings ve Pargament, 2010: 30-31).

Dini başa çıkma ile sosyal destek arasındaki bağlantı için birkaç olası açıklama vardır. Bunun bir açıklaması, dini törenlere katılmanın bireyin sosyal ağını genişletip güçlendirebileceği, böylece ihtiyaç anında bireye destek sağlamaya istekli ve buna muktedir olan daha fazla insan olacağı olabilir (Cummings ve Pargament, 2010: 39). Din genellikle başa çıkma sürecinde muhafazakâr bir güç olarak işlev görür ve yaşam krizi sırasında anlam ve manevi bağın korunmasına yardımcı olur. Son olarak, dini başa çıkmanın stres faktörleri ve sonuçlar arasına nasıl müdahale edebileceğini açıklamak için Pargament karma bir dini uzlaştırıcı-caydırıcı model önerdi. Bu modele göre, dini başa çıkma, stres seviyeleri yükseldikçe, dindar insanları stresten kaynaklanan zararlardan koruyan ılımlı bir işlev görür; aynı zamanda, dini başa çıkma caydırıcı bir işlev görür çünkü stres ne kadar yoğun olursa olsun daha olumlu sonuçların güvenilir bir öngörücüsüdür (Xu, 2015: 5-6).

Bazı araştırmalar, dini başa çıkma tepkilerinin çoğunlukla kadınlar, yaşlı dindarlar ve düşük sosyoekonomik ve eğitimsel kazanımı olan kişiler tarafından kullanıldığını öne sürerken, bazıları da dinin oldukça stresli durumlarda en etkili başa çıkma yöntemi olduğunu göstermektedir. Dinsel başa çıkma

tepkileri, geri kalanını Tanrı'ya bırakan insanlar için pasif bir biçim alabilir veya dini ritüelleri eskisinden daha sık gerçekleştiren ve dua eden insanlar için aktif bir biçim alabilir. Dini başa çıkma stratejileri, bir engelin üstesinden gelmek için belirli bir problem çözme becerisi geliştirme eylemi gibi problem odaklı veya zor durumdan yararlanarak Tanrı'nın kabulünü kazanmak gibi duygu odaklı olabilir (Hatun vd., 2016: 213). Herkes dinden aynı faydaları görmez. Dindarlık, sosyal olarak daha marjinalleştirilmiş gruplara (örneğin, yaşlılar, Afrikalı Amerikalılar, kadınlar, fakir insanlar) ve dini olarak daha bağlı olanlar için daha yararlıdır (Pargament, 2002: 178).

Din adamlarından ve cemaat üyelerinden destek, Tanrı'ya öfke, gelecek dünyaya odaklanma, bir mucize için dua etme veya duygusal güç için Tanrı'ya bakma gibi dini başa çıkma etkinlikleri de ifade edilebilir. Başa çıkma sürecinin sonuçları dini olabilir (örneğin, dini bağlılığın artması veya cemaatin katılımı). Çeşitli dini yönelimler ve inanç sistemleri, normlar ve cemaat türleri, başa çıkmada kaynak veya kısıtlama işlevi görebilir. Son olarak, başa çıkmaya manevi bir işlev, Tanrı ile daha yakın bir ilişki kurma arzusu rehberlik edebilir (Pargament vd., 1990: 796).

Yaşam tüm sorunlarıyla devam ettirilmesi gereken bir süreçtir. Her birey bu süreçte hayalleri doğrultusunda bir yaşam sürmeyi hedefler. Hedeflere ulaştıklarında mutluluk ve doyum ortaya çıkacaktır. Ne yazık ki birçok insan için yaşamında doyuma ulaşma düzeyi tartışmalıdır. Sousa ve Lyubomirsky (2001)'ye göre yaşam doyumu, kişinin yaşamından tatmin olması, yaşam koşullarından hoşnut olması veya kişinin bir bütün olarak kendi istek ve ihtiyaçlarının karşılanması anlamına gelir. Özünde, yaşam doyumu, kişinin yaşam kalitesinin öznel bir değerlendirmesidir. Yaşam doyumu, diğer kültürel boyutlarla da değişiyor görünmektedir. Örneğin, zengin, sanayileşmiş ulusların vatandaşları genel olarak çok yüksek memnuniyet seviyelerine sahiptir ve yoksul, üçüncü dünya ülkelerinin vatandaşları genel olarak düşük memnuniyet seviyelerine sahiptir. Memnuniyet evrensel bir terim gibi görünmektedir. Farklı kültürlerden insanlar, "mutluluk", "yaşamdan tatmin", "mümkün olan en iyi yaşam" ve "mümkün olan en kötü yaşam" gibi durumları kendi ölçülerinde ayırt edebilmektedirler.

Yaşam doyumunu Amerika Psikoloji Derneği ruhsal, duygusal ve sosyal bakımdan değerlendirmektedir. Yaşam doyumu, bir kişinin hayatı ne kadar anlamlı, dolu veya kaliteli bulduğudur. Yaşam kalitesi ise bir kişinin yaşamdan ne kadar tatmin elde ettiğidir. Duygusal, maddi ve fiziksel refah; kişilere katılım; kişisel gelişim fırsatları; hakları kullanmak ve kendi

kaderini belirleyen yaşam tarzı seçimleri yapmak ve topluma katılım iyi bir yaşam kalitesi göstergeleri için önemli unsurlardır (dictionary.apa.org).

Yaşam kalitesinin yükseltilmesi, kronik hastalığı olanlar veya çeşitli engelleri olanlar, tıbbi veya psikolojik tedavi görenler ve yaşlılar için özel bir endişe kaynağıdır. Yaşam doyumu, bir kişinin bir bütün olarak yaşamının genel kalitesini olumlu olarak değerlendirme derecesidir. Başka bir deyişle, kişinin yaşadığı hayatı ne kadar sevdiği anlamına da gelir. Mutluluk ve öznel iyi oluş, yaşam doyumunun eş anlamlıları olarak kabul edilebilir. Yaşam doyumu kavramı, yaşamın genel bir değerlendirmesini ifade eder. Dört tür yaşam tatmin alanından bahsedilebilir. Bunlar total yaşam memnuniyeti, konuttan memnuniyet, mali memnuniyet ve sosyal ilişkilerden memnuniyettir (Veenhoven, 1996: 6-7).

Bu çalışmada, engelli çocuk annelerinin, algıladıkları sosyal destek durumunun, yaşam doyum düzeyinin ve başvurdukları dini başa çıkmanın niteliğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Elde edilen veriler yorumlanarak ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda çözüm önerileri geliştirme de amaçlar arasında bulunmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Modeli

Nicel yöntemin kullanıldığı bir alan araştırması olan bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Creswell'in (2014: 155) belirttiği gibi tarama modeli, herhangi bir evrenden seçilen bir örneklem grubu üstünde yürütülen çalışmalar vasıtasıyla evrene ilişkin eğilim, tutum veya düşüncelerin nicel veya sayısal olarak betimlemektir. Birden çok değişken arasındaki ilişkinin araştırıldığı araştırmalar da ilişkisel tarama modeli olarak adlandırılmaktadır (Karasar, 2009: 81). Bu araştırmada ilişkisel tarama modeline uygun olarak engelli çocuk annelerinin algıladıkları sosyal destek düzeyleri, dini başa çıkma durumları ve yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2.2. Veri Toplama Süreci

Araştırmada kişisel bilgi formu ile çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği dini başa çıkma ölçeği ve yaşam doyumu ölçeği olmak üzere üç ölçek kullanılmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılan annelerin, eğitim durumu, gelir durumu, çocuğun engel türü, ikamet ettiği yer, yaşı, medeni durumu, çocuk sayısı, engelli çocuğa sahip olduğu yaşı, eşi ile akrabalık durumu, kendisinin ve eşinin öğrenim durumu gibi çeşitli bilgilerin talep edildiği kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.2.1. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formu

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ), Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley (1988) tarafından, bireylerin algıladığı sosyal destek düzeyini tespit etmek için geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkiye'ye uyarlaması, güvenilirlik, yapı geçerliği ve faktör yapısı çalışmasını Eker ve Arkar (1995) yapılmıştır. Daha sonra Eker, Arkar ve Yıldız (2001), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin gözden geçirilmiş formu oluşturulmuş, faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yürütmüştür. Ölçek, 12 maddeden oluşmakta ve üç alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar aile, arkadaş ve özel bir insandan algılanan destek olmak üzere dörder maddeden oluşmaktadır. Ölçek, 7'li likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 12 ve en yüksek puan 84'tür. Ölçekten alınan puanın artması, algılanan sosyal destek düzeyinin artması anlamına gelmektedir (Eker, Arkar ve Yıldız, 2001).

2.2.2. Dini Başa Çıkma Ölçeği

Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin uyarlanması Ekşi ve Sayın (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek 2 alt boyut ve 10 maddeden oluşmaktadır. Pozitif dini başa çıkma alt boyutu yedi maddeden, negatif dini başa çıkma alt boyutu ise üç maddeden oluşmaktadır. Pozitif ve negatif dini başa çıkma puanları ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin bazı psikometrik özellikleri ise şöyledir: Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, 10 madde ve 2 faktörlü model için hesaplanan uyum indeksi değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı pozitif dini başa çıkma alt ölçeği için .91, negatif dini başa çıkma alt ölçeği için .86 olarak hesaplanmıştır.

2.2.3. Yasam Doyumu Ölçeği

Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen Yasam Doyumu Ölçeği'nin, geçerlik ve güvenilirlik bakımından Türkçe'ye uyarlanması Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin orijinal formu bir boyut ve 7'li likert tipinde derecelendirmeden oluşan beş madde biçimindedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması sırasında basamak sayısı beşe indirilmiştir. Ölçekteki ifadelerin puanlanması; "hiç katılmıyorum, çok az katılıyorum, orta düzeyde katılıyorum, büyük oranda katılıyorum ve tamamen katılıyorum", şeklindedir. Ölçeğin güvenilirliği, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ve test-tekrar test tekniği ile belirlenmiş ve tutarlılık katsayısı $r=0,88$ olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarını için Türkçeye uyarlayan araştırmacılardan izinler alınmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik kurul'undan 13.07.2020 tarih ve E.11826 sayılı yazı ile izin alınmıştır. Verilerin elde edileceği kurum müdürlüklerinde uygulama yapabilmek için kurumların bağlı olduğu Bingöl İl Milli Eğitim Müdürlüğünden 17.09.2020 tarih ve E.12965807 sayılı yazı ile uygulama onayları alınmıştır.

2.3. Araştırma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında, Bingöl merkez ilçesinde özel eğitim görmekte olan engelli çocukların annelerinden, rastgele belirlenen gönüllü 213 anne oluşturmaktadır. Veri toplama araçları, okur-yazar olmayan katılımcılara okunmuş, bazı annelere birebir uygulanmış, bazılarında ise ölçekler ulaştırılmış doldurulduktan sonra geri teslim alınmıştır.

3. Bulgular

Bulgular, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Bingöl merkez ilçesinde resmi ve özel kurumlarda özel eğitim görmekte olan engelli çocukların anneleri ile yapılan anket ve üç ölçek verilerinden oluşmaktadır.

3.1. Katılımcılara Dair Bazı Demografik Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara ilişkin genel demografik veriler sunulacaktır. Engelli çocuk annelerine ilişkin yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık ortalama gelir düzeyi ile iş/meslek durumları ile engelli çocuklara ilişkin engel türü, engelli olma yaşı ve engel derecesi tablolar hâlinde verilerek yorumlar sunulacaktır.

3.1.1. Aileye İlişkin Bulgular

Demografik bulgular, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Bingöl merkez ilçesinde resmi ve özel kurumlarda özel eğitim görmekte olan engelli çocukların anneleri ile yapılan anket çalışmasından elde edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş	Sayı	Yüzde
24-30	31	14,7
31-40	79	37,2
41-50	76	35,8
51-60	16	7,5
61-70	11	5,2

Örneklem grubunun çoğunluğu 30-50 (%73) yaş aralığında bulunmaktadır. Daha yukarı yaş aralığında bulunanların oranı ise %12,7'dir. Bu oranlar engelli çocuklarla yeni olmayan ve yılları alan bir bakım ve destek verdiklerini ifade etmektedir. Orta yaş düzeyinde olan örneklem grubunun daha deneyimli ve başa çıkma alanında daha başarılı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2: Katılımcıların Medeni Durumu

Medeni Durum	Sayı	Yüzde
Evli	194	91,1
Boşanmış	5	2,3
Eşi vefat etmiş	12	5,6

Annelerin büyük çoğunluğunun (%91,1) evli olduğu görülmektedir. Engelli çocukla beraber hayat sürdürmek birçok soruna kaynaklık etmektedir. Bu sorunlar tek başına, yalnız bir kişinin üstesinden gelebilecek düzeyin üstündedir. Dolayısıyla aile içinden alınacak destekler zorlukların düzeyini azaltacaktır.

Tablo 3: Engelli Çocuk Anne ve Babalarının Eğitim Durumları

Eğitim Düzeyi	Anne		Baba	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Okur Yazar Değil	42	19,7	30	14,1
Okur-yazar	36	16,9	23	10,8
İlkokul	72	33,8	42	19,7
Ortaokul	23	10,8	28	13,1
Lise	34	16,0	61	28,6
Yüksekokul	2	0,9	13	6,1
Üniversite	4	1,9	16	7,5

Ebeveynlerin eğitim durumlarına bakıldığında annelerin %19,7'sinin okul yazar olmadığı, %16,9'unun okuryazar, %33,8'inin ise ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Bu veriler annelerin bilgi edinme bilgiye ulaşma hak arama gibi hususlarda oldukça dezavantajlı bir grup olduğunun önemini vurgulanmaktadır. Babaların da eğitim düzeylerinin (%44,4) düşük olduğu görülmektedir. Buna karşın annelerin üniversite düzeyindeki oranı %2,8 iken babaların ise 13,6 olduğu bu durumda çeşitli olanaklar için önemli olduğu söz konusu olmaktadır.

Tablo 4: Ailenin Aylık Ekonomik Geliri

Aylık Ekonomik Gelir	Sayı	Yüzde %
Düzenli gelir Yok	67	31,5
1000-2000	22	10,3
2000-3000	65	30,5
3000-5000	53	24,9
5000-10000	6	2,8

2020-2021 eğitim-öğretim yılında Bingöl merkez ilçesinde özel eğitim görmekte olan engelli çocuk annelerinden elde edilen verilere göre %30,5'i asgari ücret düzeyinde gelire sahip olduğu, %41,8'inin asgari ücretin altında %27,7'si ise asgari düzeyin üstünde gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ailelerin birçok sorunla beraber ekonomik sorunlar yaşadıkları da anlaşılmaktadır. Annelerin %65,7'si şehir merkezinde, %34,2'si ise ilçe ve köylerde ikamet etmektedir. Annelerin %66,2'i kendi evlerinde %33,3'ü de kirada bulunduğu belirlenmiştir.

Tablo 5: Engelli Çocuk Anne ve Babalarının İş/Meslek Durumları

İş/Meslek	Sayı	Yüzde %
İşçi	66	31,0
Tarım Hayvancılık	22	10,3
Esnaf	25	11,7
Memur	28	13,1
İşsiz	15	7,0
Emekli	9	4,2
Diğer	47	22,1

Annelerin %95,8'i ev hanımı, %2,3'ü işçi, %0,5'i esnaf ve %1,4'ü ise memur olarak hayatına devam etmektedir. Kadınların iş hayatına dâhil olmada yaşanan birçok sorunun yanında engelli bir çocuğa sahip olmak da annelerin iş hayatına dâhil olmada güçlükler doğurduğu görülmektedir. Ailenin geliri eşlerin elde ettikleri miktardır. Tablo 5'te eşlerin yaptıkları işler görülmektedir. Bunun yanında, annelerin %53,3'ü eşleriyle görücü usulü %45,5'i ise tanışarak evlenmişlerdir. Bu eşlerin %23,9'unun yakın akraba, %31,5'i uzak akraba ve 43,7'sinin de akraba olmadığı belirlenmiştir.

3.1.2. Engelli Çocuklara İlişkin Bulgular

Bu başlık altında verilen bulgular, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Bingöl merkez ilçesinde resmi ve özel kurumlarda özel eğitim görmekte olan engelli çocuklara dairdir.

Tablo 6: Engelli Çocukların Kaçınıcı Çocuk Olduğuna Dair Durumlar

Yaş	Sayı	Yüzde %
Bir	55	25,8
İki	58	27,2
Üç	51	23,9
Dört	25	11,7
Beş	11	5,2
Altı ve Daha Sonrası	12	1,9

Annelerin %25,8'ini ilk çocuklarının, %27,2'sinin ikinci ve %23,9'unun da üçüncü çocuklarının engelli olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar annelerin evliliklerinin ilk yıllarında engellilikle karşılaştığı ve uzun bir süre bu sorunlarla mücadele edeceğine dikkat çekmektedir.

Tablo 7: Engelli Çocukların Engel Türü

Engel Türü	Sayı	Yüzde %
Ortopedik	18	8,5
Görme	4	1,9
Zihinsel	80	37,5
İşitme	10	4,7
Konuşma	6	2,8
Down Sendromu	35	14,9
Otizm	43	19,5
Diğer	17	8,0

Engellilik genel olarak yedi grup olarak tasnif edilmektedir. Bunlar ortopedik, görme, zihinsel, işitme, dil ve konuşma, ruhsal ve duygusal ile süregelen engellilik türleridir. Zihinsel engellilik ve otizm önemli ölçüde (%73,2) belirlenmiş gruptur. Ayrıca bu engel türleri bakım ve destek hizmetin verilmesinde oldukça güçlük çekilen grup olarak kabul edilmektedir. Görüldüğü üzere farklı engel grupları bulunmakta her birinin de kendine özgü kişisel sorunları bulunmaktadır.

Tablo 8: Engelli Çocukların Engelli Olma Yaşı

Engelli Olma Yaşı	Sayı	Yüzde %
Doğum Öncesi	152	71,4
Bir	16	7,5
İki	16	7,5
Üç	14	6,6
Dört ve Yukarı Yaş	15	7,1

Tablo 8'deki sonuçlara bakıldığında, engellilik durumunun büyük oranda (%71,4) doğum öncesi nedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durum engellilik alanında doğum öncesinde ailelerin bilgilendirilmesinin önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 9: Engelli Çocukların Engel Derecesi

Engel Derecesi	Sayı	Yüzde %
40-69	39	18,3
70-79	79	37,1
80-99	95	44,6

Engellilik derecesi çocuklara verilen bakımda, onların aldıkları eğitimde ve onlara kazandırılacak davranışlar gibi konularda önem taşır. Tablo 9'daki verilere bakıldığında yaklaşık yarısının (%44.6) ileri düzeyde engelli oldukları görülmekte, bu durumda annelerin engellilik durumuyla baş etmede ciddi sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca, engelli çocukların %14.1'i kendi başına ihtiyacını karşılamakta, %36.6'sı günlük ihtiyaçlarını karşılamada bazen yardıma ihtiyaç duyar, %49.3'ü ise sürekli bakıma ihtiyaç duymaktadır.

3.2. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek, Yaşam Doyumu ve Dini Başa Çıkmaya İlişkin Bulgular

Bu başlık altında çok boyutlu algılanan sosyal destek, yaşam doyumu ve dini başa çıkma ölçeklerine ait bazı sonuçlar bulunmaktadır. Bazı değişkenler arasında t-testi, anova ve korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 10: Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek, Yaşam Doyumu ve Dini Başa Çıkma Ölçeklerinin Puan Ortalamaları

Ölçekler	Sayı	Ortalama
Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek	213	4,7495
Pozitif Dini Başa Çıkma	213	3,6034
Negatif Dini Başa Çıkma	213	2,2269
Yaşam Doyumu	213	2,8608

Katılımcıların çok boyutlu algılanan sosyal destek ortalama puan değerinin ölçeğin ortalama puanının (ölçekten alınabilecek maksimum puan 7'dir) üstünde olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşam doyumu ölçeği ortalama puan değerinin ölçeğin ortalama puanının (ölçekten alınabilecek maksimum puan 5'tir) üstünde olduğu görülmektedir. Katılımcıların pozitif dini başa çıkma ortalama puan değerinin ölçeğin ortalama puanının üstünde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, katılımcıların normalin üstünde bir sosyal destek algıladıkları, yaşam doyumlarının (ölçekten alınabilecek maksimum puan 4'tür) ortalama düzeyde olduğu ve pozitif dini başa çıkma düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

3.2. 1. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek ve Yaşam Doyumu Durumlarına İlişkin Anova Analizleri

Tablo 11: Katılımcıların Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek ve Yaşam Doyumu Durumlarına İlişkin Anova Analizleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	n	Ss	p	Fark		
Yaşam Doyumu	Eğitim Durumu	1.Okuryazar Değil	42	2,8524	0,74055	0,046	
		2.Okuryazar	36	2,7	0,87342		
		3.İlkokul	72	2,85	0,81517		1-7
		4.Ortaokul	23	2,9978	1,05448		2-7
		5.Lise	34	2,8471	0,78170		3-7
		6.Yüksekokul	2	2,3	1,83848		5-7
		7.Üniversite	4	4,2	0,36515		
		Toplam	213	2,8608	0,85218		
Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek	Engel Oranı	1.40-69	39	4,2308	1,70445	0,030	
		2.70-79	79	4,8345	1,14221		
		3.80-99	95	4,8918	1,34082		1-3
		Toplam	213	4,7495	1,363500		

Katılımcıların yaşam doyumu düzeyleri arasında fark olup olmadığını sınamak için eğitim durumu durumlarına göre yaşam doyumu puanlarının ortalamaları ilişkisiz örneklem için tek yönlü varyans analizi ile karşılaştırılmış, test sonunda üniversite mezunu katılımcıların ortalaması (=4,20) ile okuryazar olmayan katılımcıların ortalaması (=2,85), üniversite mezunu katılımcıların ortalaması (=4,20) ile okuryazar olan katılımcıların ortalaması (=2,70), üniversite mezunu katılımcıların ortalaması (=4,20) ile ilkokul mezunu olan katılımcıların ortalaması (=2,85), üniversite mezunu katılımcıların ortalaması (=4,20) ile lise mezunu olan katılımcıların ortalaması (=2,84), arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir ($p<0,01$). Yani, üniversite mezunu katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinin okuryazar olmayan, okuryazar olan, ilkokul mezunu ve lise mezunu katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri arasında fark olup olmadığını sınamak için çocuğun engel oranı durumlarına göre çok boyutlu algılanan sosyal destek puanlarının ortalamaları ilişkisiz örneklem için tek yönlü varyans analizi ile karşılaştırılmış, test sonunda %80-99 engelli çocuk annelerinin ortalaması (=4,89) ile %40-69 engelli çocuk annelerinin ortalaması (=4,23), arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir ($p<0,01$). Yani, %80-99 engelli çocuk annelerinin çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeylerinin ile %40-69 engelli çocuk annelerinin çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeylerinden daha yüksek olduğu söylenebilir.

3.2.2. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek, Yaşam Doyumu Durumlarına İlişkin t-testi Analizleri

Tablo 12: Katılımcıların Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Durumlarına İlişkin t-testi Analizleri

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek		n	X	ss	t	P
Engellilik	Evet	16	4,1198	1,85990	-2,817	0,006
Cezadır/Musibettir	Hayır	122	5,0563	1,15271		

Katılımcıların çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri üzerinde anlamlı etkisi olan değişkenler ilişkisiz örneklem için *t* testi ile incelenmiştir. Katılımcıların engelliliğin bir **ceza/musibet olduğunu** kabul ve ret durum-

larının çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını anlamak amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem için *t* testinde, engelliliğin bir **ceza/musibet** olmadığını kabul eden katılımcıların test puan ortalaması ile ($\bar{x} = 5,05$) engelliliğin bir ceza/musibet olduğunu kabul eden katılımcıların test puan ortalaması ($\bar{x}=4,11$) arasında anlamlı bir fark olduğu ($p<0,05$) görülmüştür. Bu durumda engelliliğin bir ceza olmadığını kabul etmenin çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 13: Katılımcıların Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Durumlarına İlişkin *t*-testi Analizleri

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek		n	X	ss	t	P
Engellilik	Evet	130	5,0062	1,23597	2,491	0,016
Armağan/Lütuftur	Hayır	38	4,4207	1,28576		

Katılımcıların çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri üzerinde anlamlı etkisi olan değişkenler ilişkisiz örneklem için *t* testi ile incelenmiştir. Katılımcıların engelliliğin bir armağan/lütuftur olduğunu kabul ve ret durumlarının çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını anlamak amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem için *t* testinde, engelliliğin bir armağan/lütuftur olduğunu kabul eden katılımcıların test puan ortalaması ile

($\bar{x} = 5,00$) engelliliğin bir armağan/lütuftur olmadığını kabul eden katılımcıların test puan ortalaması ($\bar{x}=4,42$) arasında anlamlı bir fark olduğu ($p<0,05$) görülmüştür. Bu durumda engelliliğin bir ceza olmadığını kabul etmenin çok boyutlu algılanan sosyal destek üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 14: Katılımcıların Evlilik Biçimi Durumlarına İlişkin *t*-testi Analizleri

		n	X	ss	t	P
Algılanan Sosyal Destek	Görücü Usulü ile Evlenme	114	4,5743	1,40452	-2,107	0,036
	Tanışarak Evlenme	97	4,9666	1,29730		

Katılımcıların çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri üzerinde anlamlı etkisi olan değişkenler ilişkisiz örneklem için t testi ile incelenmiştir. Katılımcıların evlenme biçim durumlarının çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını anlamak amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem için t testinde, tanışarak evlenen katılımcıların test puan ortalaması ile ($\bar{x} = 4,57$) görücü usulü ile evlenen katılımcıların test puan ortalaması ($\bar{x}=4,96$) arasında anlamlı bir fark olduğu ($p<0,05$) görülmüştür. Bu durumda engelliliğin bir ceza olmadığını kabul etmenin çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 15: Katılımcıların Yaşam Doyumu Durumlarına İlişkin t-testi Analizleri

Yaşam Doyumu		n	X	ss	t	P
Engellilik	Evet	130	2,9869	,80554	2,787	0,006
Armağan/Lütuftur	Hayır	38	2,5711	,82164		

Katılımcıların yaşam doyum düzeyleri üzerinde anlamlı etkisi olan değişkenler ilişkisiz örneklem için t testi ile incelenmiştir. Katılımcıların engelliliğin bir **armağan/lütuf olduğunu** kabul ve ret durumlarının yaşam doyum düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını anlamak amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem için t testinde, engelliliğin bir **armağan/lütuf olduğunu** kabul eden katılımcıların test puan ortalaması ile ($\bar{x} = 2,98$) engelliliğin bir **armağan/lütuf olmadığını** kabul eden katılımcıların test puan ortalaması ($\bar{x}=2,57$) arasında anlamlı bir fark olduğu ($p<0,05$) görülmüştür. Bu durumda engelliliğin bir ceza olmadığını kabul etmenin çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

3.2.3. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek, Yaşam Doyumunu ve Dini Başa Çıkma Puanlarına İlişkin Korelasyon Analizleri

Tablo 16: Katılımcıların Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek, Yaşam Doyumu, Pozitif Dini Başa Çıkma, Negatif Dini Başa Çıkma Durumlarına İlişkin Korelasyon Analizi

		Algılanan Sosyal Destek	Yaşam Doyumu	Pozitif Dini Başa Çıkma	Negatif Dini Başa Çıkma
Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed)	1	,303** ,000	,334** ,000	-,066 ,338
Yaşam Doyumu	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed)	,303** ,000	1	,246** ,000	-,195** ,004
Pozitif Dini Başa Çıkma	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed)	,334** ,000	,246** ,000	1	-,021 ,761
Negatif Dini Başa Çıkma	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed)	-,066 ,338	-,195** ,004	-,021 ,761	1

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlı
* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlı

Katılımcıların çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri ile yaşam doyumunu arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan basit doğrusal korelasyon işlemine göre çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyi ile yaşam doyumunu toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,303$, $p<0,01$). Katılımcıların çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri ile pozitif dini başa çıkma arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan basit doğrusal korelasyon işlemine göre çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyi ile pozitif dini başa çıkma toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,334$, $p<0,01$).

Katılımcıların algılanan pozitif dini başa çıkma ile yaşam doyumunu arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan basit doğrusal korelasyon işlemine göre pozitif dini başa çıkma ile yaşam doyumunu toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,246$,

$p < 0,01$). Katılımcıların algılanan negatif dini başa çıkma ile yaşam doyumu arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan basit doğrusal korelasyon işlemine göre negatif dini başa çıkma ile yaşam doyumu toplam puanı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = -,195$, $p < 0,01$).

4. Tartışma ve Sonuç

Bu başlık altında, literatürde bulunan engelli çocuk anneleri ile ilgili çeşitli çalışmalardan elde edilen veriler ile araştırmada ulaşılan verilerin karşılaştırılması yapılmaktadır.

Engelli çocuk annelerin yaş seviyesi arttıkça sürekli kaygı seviyelerini yükseldiği ve sosyal destek algılarının ise düştüğü belirlenmiştir. Annele-
rin gün geçtikçe çok zor olaylarla yüzleşeceklerini, sosyal çevreden gelen desteklerinin azalacağına ilişkin negatif beklentilerinin bir sonucu olduğu dikkate alınmaktadır (Coşkun ve Akkaş, 2009: 255). Bunun yanında sosyal destek ile annelerin yaşı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı da saptanmıştır (Çattık ve Aksoy, 2018: 69). Bu çalışmada da sosyal destek ile annelerin yaşı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı da saptanmıştır.

Eğitim düzeyi düşük olan annelerin daha fazla umutsuzluk yaşadığı ve sosyal desteklerinin düşük olduğu belirlendi (Karadağ, 2009). Ebeveynlerin eğitim düzeylerinin yüksek olması öncelikle çocuklarının ilerleyen zamanlarda neleri yapabilecekleri hususunda bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Böylece belirsizlikten kurtulma, sorunların çözüm yollarına yönelme ile umutsuzluk düzeyinin azalacağı düşünülmektedir (Durat, 2017: 54). Ebeveynlerin kaynaklara ulaşma ve genel ebeveyn öz-yeterliğinde eğitim düzeyine göre anlamlı fark görülmüştür. Eğitim düzeyi lise ve lisans olan ebeveynlerin ilkokul mezunu ebeveynlere göre destek kaynaklarına ulaşma ve genel ebeveyn öz-yeterlik düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Telef, 2013: 42-44). Bazı araştırmalarda ise annelerin eğitim düzeyi ile sosyal destek algıları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir (Çattık ve Aksoy, 2018: 69; Deveci ve Ahmetoğlu 2018: 129). Bu çalışmada eğitim düzeyi ile algılanan sosyal destek arasında anlamlı farka ulaşılamamıştır.

Birçok araştırmada ailelerin ortalama aylık gelir düzeyi ile algılanan sosyal destek arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Sosyal destek alanların almayanlara göre, kendilerini gelir düzeyi orta ve yüksek düzey olarak tanımlayanların, düşük olarak tanımlayanlara oranlara daha fazla sosyal destek algıladığı söylenebilir (Çattık ve Aksoy, 2018: 69; Coşkun ve Akkaş,

2009: 255; Deveci ve Ahmetoğlu 2018: 127). Bu çalışmada aylık gelir düzeyi ile algılanan sosyal destek arasında anlamlı farka ulaşılamamıştır.

Engelli bir çocuğa sahip olmanın ebeveynleri için baskı ve stres yaratabileceği ve aile sorunlarının artırılabileceği ayrıca, engelli bir çocuğa bakma sorunları, özellikle anneler için ailevi ve sosyal sorunlar yaratabilir. Annelerin sosyal ağları sınırlı ve sosyal uyumlarının daha zayıf olduğu söylenebilir. Bu nedenle, anneler toplumsal hayattan izole edilir ve sosyal olarak yalnız bırakılırlar, bu da sosyal ilişkilerin düzeyini azaltır (Alamdarloo, Rangani, Rostami ve Morovat, 2019: 201-202). Lafçı'nın yaptığı çalışmada birçok ailenin sosyal çevresinden destek görmediği, eşler arasında ve aile üyeleri ile engelli çocuk arasında iletişim sıkıntılarının yaşandığı, ebeveynlerin çocukların gelecekleri için kaygılandıkları, birçok alanda hayal kırıklığı yaşadıkları, kimi zaman kendilerini suçladıkları, toplumun bakış açısından mutsuz oldukları tespit edilmiştir (Lafçı, 2014: 732).

Ailelerin, zihinsel engelli bir çocuğa sahip olmanın sebep olduğu sürekli stresle başa çıkma hususunda başarılı olması sosyal çevrelerden alınan destekle doğrudan ilgilidir. Aileler destek gördüğü sürece sorunlarıyla daha kolay başa çıkabileceklerini akla getirmektedir (Akça Oymak ve Taş Arslan, 2019: 540) Sosyal destekler, ebeveynler için yardım kaynakları ile yakından ilintilidir. Bu destekler ebeveynlerin başa çıkma yetenekleri azaldığında onlara güç verir (Schilling, Gilchrist ve Schinke. 1984: 52). Annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyi arttıkça sürekli kaygı düzeylerinin de azaldığını dile getirmek mümkündür (Coşkun ve Akkaş, 2009: 255). Çalışmada annelerin çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeylerinin orta düzeyin üstünde olduğu belirlenmiştir. Bu durum annelerin eşlerinden, yakın akrabalarından ve diğer önemli kişilerden daha çok destek alması gerektiğini ifade etmektedir.

Annelerin çocuklarının geleceklerine ilişkin belirsizlik, tükenmişlik ve kaygı yaşadıkları tespit edilmiştir (Arıcıoğlu ve Gültekin, 2017: 1). Ebeveynlerin yaşadıkları sorunlar yaşam kalitelerini olumsuz etkilemekte ve bu nedenle, birey ve toplum bakımından istenilmeyen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bazıları; sosyal hayattan kopuk bireylerin çoğalması, içe kapanma, komşuluk ilişkilerinde azalma, arkadaşlık kurmada zorluk gibi sonuçlardır. Bunların yanı sıra toplumun olumsuz bakış açısından ve toplumun engellilik hususunda yeterli bilgi sahibi olmamasından dolayı sosyal hayata dâhil olmada sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Dolayısıyla sosyal hayata dâhil olma ile sosyal destek mekanizmaları ile güçlü bir alaka olduğu söylenebilir (Karakuş ve Kirlioğlu, 2019: 107-108).

Aile desteği, krizlerle başa çıkmada yardımcı olur, kaygı ve acıyı azaltır, uyumu kolaylaştırır, yaşam kalitesini artırır ve yaşama gücünü arttırır (Biçer vd., 2014: 705). Anneler için en önemli destek kaynağı aileleridir. Annelerin, ailelerinden ilgi görme, suçlanmama, engelli çocuklarına bilinçli şekilde yaklaşılması gibi beklentiler yaşadıkları görülmektedir. Anneler maddi bakımdan ve bilhassa çocuk bakımında da ailelerinden destek beklemektedirler. Annelerin sosyal çevrelerinden beklentileri ise manevi niteliktedir. Anneler yaşadıkları sıkıntıları paylaşmaya, ilgi görmeye, bilgi almaya ve sosyalleşmeye gereksinim duymaktadır (Vural Yüzbaşı, 2019: 21).

Gelişim geriliği yaşayan çocuk annelerinin yaşam doyum puanlarında eğitim düzeyi bakımından anlamlı bir fark olduğu anlaşılmaktadır, yüksekokul mezunu olan anneler, diğer tüm eğitim düzeylerine göre daha yüksek yaşam doyum puanına sahiptir. Bu doğrultuda eğitim düzeyleri yüksek annelerin, sosyal ilişkilerinin daha çok olması ve iletişim becerilerinin daha iyi olma ihtimalleri, hayattan keyif alma durumlarının yüksek olmasının nedenleri arasında bulunabilir (Şener, Tutlu ve Başgöl, 2019: 49; Coşkun ve Akkaş, 2009: 223). Bunun yanı sıra başka araştırmalarda, engelli çocuk annelerinin yaşam doyum puanları ile eğitim seviyeleri bakımından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Akandere, Acar ve Baştuğ, 2009: 26-27). Yürütülen bu çalışmada lisans mezunu annelerin yaşam doyum düzeyi ile okuryazar olmayan, okuryazar, ilkokul mezunu ve lise mezunu annelerin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir

Engelli çocuk annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile aile gelir düzeyi arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Başkale, Çetinkaya, Ceylan ve Öztaş, 2019: 271; Coşkun ve Akkaş, 2009: 224; Okutan, 2016: 93; Sarı Yıldırım vd., 2012: 106). Bu çalışmada aylık gelir düzeyi ile yaşam doyum düzeyi arasında anlamlı farka ulaşılamamıştır.

Zihinsel engelli çocuk annelerin yaşam doyum düzeyleri, fiziksel engelli çocuk annelerine göre anlamlı olarak düşük belirlenmiştir. Engellilik türüne bakılmaksızın, ailelerin engelli bir çocuğu olması ile yaşadıkları stres ve duygusal zorluklar, yalnız aile içi ilişkilerinde değil sosyal alanlarda da sorunlara neden olabilmektedir (Küçük ve Küçük Alemdar, 2018). Engelli çocuk annelerinin yaşam doyum ölçeğinden aldıkları puanlar aldıkları sosyal destek düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Sosyal destek alan annelerin yaşam doyum ortalamaları, almayanların düzeylerine göre daha yüksek olarak belirlenmiştir (Şener, Tutlu ve Başgöl, 2019: 47). Zihinsel engelli çocukların ebeveynleri, fazla evlilik sorunları yaşamaktadır. Rutin işleri

yapamama, kişiler arası zayıf ilişki, ek sorumluluklar ve mali kriz, zihinsel engelli çocukların ebeveynlerinin yaşam doyumunu etkilemektedir (Shukla, 2017: 4).

Engelli çocuk annelerinde maneviyat, yaşam doyumunu ve iyilik halinin belirlenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Maneviyat, yaşam doyumunu ve refahını artırmada önemli bir faktör olabilir. Bu nedenle annelerin hayatında din ve maneviyatın önemi iyi anlaşılmalı ve manevi ihtiyaçları karşılanmalıdır. Beden ve ruh sağlığını maneviyat ile koruyan anneler, çocuklarına en uygun bakımı sağlayacak ve refahı sağlayacaktır. Ayrıca çocukların topluma ve gelecekteki yaşamlarına uyum sağlamalarına da olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Yılmaz, 2019: 2259).

Dine, dini inançlara, Allah'a güvenme, stresle ve tedavisi zor hastalıkların neden olduğu problemlerle yüzleşmek için etkilidir. Dinin ruh sağlığını olumlu etkilediğini, böylece hastalıkların belirti ve rahatsızlıklarının azaldığı dile getirilmektedir. Aslında din, annelerin engelli çocuklarının varlığını kabul etmesine yardımcı olur; dolayısıyla dinin annelerin stresini azalttığı söylenebilir (Sharak, Bagher ve Jahed, 2017: 202). Din, otizmin neden olduğu görünüşte anlaşılabilir durumlara anlam sunmada bu ebeveynlere özellikle yardımcı oldu (Tarakeshwar ve Pargament, 2001: 256). Dini başa çıkma, ciddi akıl hastalığı olan kişilere bakım hizmeti verenler için de önemli bir rol oynar (Pearce, Medoff, Lawrence ve Dixon. 2016).

Bir başka araştırmada engelli çocukların ebeveynlerinin engellilik kavramını kabul ederken ve bakım verme sürecinde karşılaşılan güçlükleri aşarken sıklıkla dini/manevi kaynaklara başvurdukları görülmüştür. Din, stresli yaşam olaylarıyla baş etmede önemli bir destek unsuru olarak belirtilmektedir. Ebeveynlerinin yaşadıklarını ve dua, övgü ve güven yoluyla Tanrı'ya sığındıklarını, böylece kabul süreçlerini kolaylaştırdığını, kaygılarının azalttığı ortaya koymuştur (Hatun vd., 2016: 228). Çalışmanın özünü incelerken, ebeveynlerin engelli bir çocuğa sahip olmayı kendi sözleriyle "cennete bir bilet" olarak gördükleri dile getirilebilmektedir (Hatun vd., 2016: 228-229).

Dini başa çıkma travmatik olaylara olumlu tepki verme, genel sağlığı geliştirme ve yaşam kalitesini iyileştirme stratejisi olarak düşünülebilir. Bu nedenle, zihinsel engelli çocukların ebeveynleriyle ilgilenen enstitülerin ve merkezlerin bu kişilerin dini başa çıkma tarzlarına daha fazla dikkat etmeleri ve ebeveynlerin olumlu dini başa çıkmalarını teşvik etmeyi amaçlayan ilgili eğitim ve kültürel programlar sunmaları şiddetle tavsiye edilir (Nikmanesh ve Ansari, 2018: 8).

Engelli çocuk ebeveynlerinin karşılaştıkları sorunları için dinî başa çıkma sıklıkla başvurdukları, umut ve sabırdan önemli destek aldıkları görülmektedir. Dinî başa herkes için önemli olduğu ancak bu aileler için daha çok önemli olduğu sonucu çıkarılabilir (Doğan, 2016: 3237). Bu çalışmada dini başa çıkma ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı fark tespit edilememiştir. Bunun yanı sıra annelerin yüksek düzeyde pozitif dini başa çıkma mekanizmasına başvurdukları anlaşılmaktadır.

Araştırma sonucunda; engelli çocuk annelerinin sorunlarla baş etmede pozitif dini başa çıkmadan yüksek oranda yararlandıkları, ayrıca çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeylerinin orta düzeyin üstünde, yaşam doyumu puanlarının ise ortalama puanın üstünde olduğu belirlenmiştir. Araştırmada çeşitli değişkenlerle ilgili yapılan korelasyon analizleri sonucunda çok boyutlu algılanan sosyal destek, yaşam doyumu ve pozitif dini başa çıkma arasında pozitif yönde ilişkiler tespit edilmiştir.

Bu doğrultuda şu önerilerde bulunulabilir:

- Tüm aile bireylerinin engelli çocuğun bakımında aktif olması ve annelerin üstüne düşen sorumluluğun azaltılması sağlanmalıdır.
- Engellilik hususunda babaların ve annelerin ilişkide bulunduğu yakın çevrenin bilinçlendirilmesine özen gösterilmelidir.
- Annelere bilhassa sorunlarla baş etme stratejileri konusunda destekler verilmelidir.
- Engellilik odaklı aile danışma hizmetleri sunulmalıdır.
- Engelli çocuk annelerinin bir araya gelmeleri sağlanmalı ve periyodik grup çalışmaları yürütülmelidir.
- Dini başa çıkma ve maneviyat temelli destekler için profesyoneller yetiştirilmelidir.

Kaynakça

- AKANDERE, Mehibe, Acar, Meryem ve Gülsüm Baştuğ (2009). Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 23-32.
- AKÇA OYMAK, Huriye ve Arslan Taş Fatma (2019). Ways Of Coping With Stress And Perceived Social Support Among Mothers Of Children With Intellectual Disability. *Journal of Contemporary Medicine*, 10(4), 535-541. doi.org/10.16899/jcm.739169
- ALAMDARLOO, Ghorban Hemati, Aghdas Rangani, Sedighe Rostami ve Monire Morovat (2019). Perceived Social Support In Mothers Of Typically Developing Children And Mothers Of Children With Hearing Sensory Impairment. *Auditory And Vestibular Research*, 28(3), 198-203. doi.org/10.18502/avr.v28i3.1231
- ARICIOĞLU, Ahu ve Gültekin Filiz (2017). Zihinsel Engelli Çocuk Annelerinin Sosyal Destek Ve Gelecek Algıları: Psikolojik Danışmanların Rollerini. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 1-26.
- BAŞKALE, Hatice, Çetinkaya Bengü, Ceylan Sibel Serap ve Öztaş Ümran (2019). Epilepsili Çocukların Annelerinin Yaşam Doyumu Ve Başa Çıkma Tutumları. *Güncel Pediatri*, 17(2), 265-278.
- BİÇER, Sevil, Ünsal Ayla, Şahin Filiz, Sarıkaya Özkan ve Güleser Gülsüm Nihal (2014). Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Sosyal Destek Düzeylerinin Belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 696-709.
- COBB, Sidney (1976). Social Support As A Moderator Of Life Stress. *Psychosomatic Medicine*, 38, 300-314. doi.org/10.1097/00006842-197609000-00003
- COŞKUN, Yemliha ve Akkaş Günbey (2009). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 10(1), 213-227.
- CUMMİNGS, Jeremy P, ve Kenneth I. Pargament (2010). Medicine For The Spirit: Religious Coping In Individuals With Medical Conditions. *Religions*, 1(1), 28-53. doi:10.3390/rel1010028
- ÇATTIK, Melih ve Aksoy Veysel (2018). An Examination Of The Relations Among Social Support, Self-Efficacy, And Life Satisfaction In Parents Of Children With Developmental Disabilities. *Education & Science*, 43(195), 65-77. Doi: 10.15390/EB.2018.7246
- DAĞLI Abidin, Baysal Nigah (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262. doi.org/10.17755/esosder.263229
- DEVECİ, Meral ve Ahmetoğlu Emine (2018). Zihin Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyinin İncelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 123-131.
- DOĞAN, Mevrure (2016). Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler İle Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3214-3245.

- DURAT, Gülgün, Gümrah Duygu, Atmaca Aleattin Ünsal, Kama Necat (2017). Özel Gereksinimi Olan Çocukların Ailelerinde Umutsuzluk ve Depresyon. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 39(3), 49-57. doi.org/10.20515/otd.300262
- EKER, Doğan, Arkar Haluk ve Yıldız Hülya (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 17-25.
- EKŞİ, Halil ve Sayın Mine (2016). The Adaptation Of Religious Coping Scale Into Turkish Language: A Study Of Bilingual Equivalence, Validity And Reliability. *AGP Humanities and Social Sciences Conference*, BAU International Berlin University. <https://toad.halileksi.net/olcek/dini-basa-cikma-olcegi>
- ERSOY, Ali Fuat ve Buluş Sıdıka (2019). Engelli Çocuğu Olan Annelerde Tükenmişlik: Nitel Bir Çalışma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(3), 764-781.
- GÖREN, Ayşe Burcu (2016). Engelli Çocuğa Sahip Annelerde Yas Süreci. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(1), 225-244. doi.org/10.18505/cuifd.64549
- HATUN, Osman, Yavuz-Birben Fazilet, İnce Zeynep ve Kalkan-Yeni Gülay (2016). The Ticket To Heaven: A Spiritual Resource For Coping With Disability. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1(2), 209-235. doi.org/10.12738/spc.2016.2.0013 <https://dictionary.apa.org/quality-of-life>
- KARADAĞ, Gülendamlar. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşadıkları Güçlükler ile Aileden Algıladıkları Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4).
- KARAKUŞ, Özlem ve Kirlioğlu Mehmet (2019). Engelli Bir Çocuğa Sahip Olmanın Getirdiği Yaşam Deneyimleri: Anneler Üzerinden Nitel Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 96-112.
- KÜÇÜK, Emine Ela ve Küçük Alemdar Dilek (2018). Life Satisfaction And Psychological Status Of Mothers With Disabled Children: A Descriptive Study. *Community Mental Health Journal*, 54(1), 102-106.
- LAFÇI, Diğdem, Öztunç Gürsel ve Alparslan Z. Nazan (2014). Zihinsel Engelli Çocukların (Mental Retardasyonlu Çocukların) Anne ve Babalarının Yaşadığı Güçlüklerin Belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 723-735.
- LIN Nan, 2013. Conceptualizing Social Support. In: (Eds.) Lin, Nan, Alfred Dean, and Walter M. Ensel. *Social Support, Life Events, And Depression*. Academic Press,
- NİKMANESH, Zahra ve Ansari Hadi (2018). Religious Coping Styles, General Health, And Psychological Well-Being Among Mothers Of Mentally Disabled Children. *Iranian Rehabilitation Journal*, 16(1), 3-10, doi.org/10.29252/nrip.irj.16.1.3
- OKUTAN, Hülya (2016). Zihin Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşam Doyumlarının İyimeserlik ve Psikolojik Belirti Düzeyleri Açısından İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi,
- PARGAMENT Kenneth I. (2002). The Bitter And The Sweet: An Evaluation Of The Costs And Benefits Of Religiousness. *Psychological Inquiry*, 13(3), 168-181, doi.org/10.1207/S15327965PLI1303_02
- PARGAMENT, Kenneth I. ve Abu Raiya Hisham (2007). A Decade Of Research On The Psychology Of Religion And Coping: Things We Assumed And Lessons We Learned. *Psyke & logos*, 28(2), 25-25.

- PARGAMENT, Kenneth I., Ensing David S., Falgout Kathryn, Olsen Hannah, Reilly Barbara, Van Haitisma Kimberly ve Warren Richard (1990). God Help Me:(I). Religious Coping Efforts As Predictors Of The Outcomes To Significant Negative Life Events. *American journal of community psychology*, 18(6), 793-824.
- PEARCE, Michelle J., Medoff Deborah, Lawrence Ryan E. ve Dixon Lisa (2016). Religious Coping Among Adults Caring For Family Members With Serious Mental Illness. *Community Mental Health Journal*, 52(2), 194-202.
- SARI YILDIRIM Hatice, Altıparmak Saliha, Salman Filiz, Coşkun Hatice, Karayel Havva, Bilgin Nurcan, Öztürk Hilal ve Bahçeci Banu (2012). Relationship Between Life Satisfaction, Health Status, Social Support, Stress Management And Sociodemographic Variables In Mothers Of Children With Intellectual Disability. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal* 3(4), 92-118.
- SCHILLING, Robert F., Gilchrist Lewayne D. ve Schinke Steven Paul (1984). Coping And Social Support In Families Of Developmentally Disabled Children. *Family Relations*, 33(1), 47-54.
- SCHWARZER Ralf, Knoll Nina ve Rieckmann Nina (2003). Social Support. In: (Eds.) A. Kaptein & J. Weinman, Introduction To Health Psychology. Oxford, England: Blackwell.
- SHARAK, Farzaneh Motamedi, Bonab Bagher Ghobari ve Jahed Mina (2017). Relationship Between Stress And Religious Coping And Mental Health In Mothers With Normal And Intellectually Disabled Children. *International Journal of Educational and Psychological Researches*, 3(3), 198-204. doi: 10.4103/2395-2296.219422
- SHUKLA, Sheba (2017). A Study Of Life Satisfaction Of Parents Of Mentally Challenged And Normal Children. *International Journal Of Research In All Subjects In Multi Languages (IJRSML)*, 5(12), 1-4.
- SOUSA, L., ve Lyubomirsky, S. (2001). Life Satisfaction. In: (Ed.) J. Worell, Encyclopedia Of Women And Gender: Sex Similarities And Differences And The Impact Of Society On Gender. San Diego, CA: Academic Press. https://www.researchgate.net/publication/284318649_Life_satisfaction
- ŞENER, Özge, Tutlu, Merve Gülçin ve Başgül Şaziye Senem (2019). Gelişim Geriliği Olan Çocukların Annelerinin Suçluluk ve Utanç Düzeyleri ile Yaşam Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 36-55.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014). Aile Eğitim Rehberi- Görme Engelli Çocuklar. Ankara.
- TARAKESHWAR, Nalini ve Pargament Kenneth I. (2001). Religious Coping In Families Of Children With Autism. *Focus On Autism And Other Developmental Disabilities*, 16(4), 247-260. doi.org/10.1177/108835760101600408
- TELEF, Bülent Baki (2013). Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Öz-Yeterliklerinin ve Psikolojik Belirtilerinin İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 33-49.
- VEENHOVEN, Ruut. (1996). Developments In Satisfaction-Research. *Social Indicators Research*, 37(1), 1-46.

- VURAL YÜZBAŞI, Demet (2019). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Duygusal Deneyimleri: Bir Olgubilim Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46, 1-25.
- WILLIAMS, Philippa, Barclay Lesley ve Schmied Virginia (2004). Defining Social Support In Context: A Necessary Step In Improving Research, Intervention, And Practice. *Qualitative health research*, 14(7), 942-960. doi.org/10.1177/1049732304266997
- XU, Jianbin (2015). Pargament's Theory of Religious Coping: Implications for Spiritually Sensitive Social Work Practice, *British Journal of Social Work*, 1-17, doi:10.1093/bjsw/bcv080
- YILMAZ, Gamze (2019). Spiritual Orientation, Meaning In Life, Life Satisfaction, And Well-Being In Mothers With Disabled Children. *Journal Of Religion And Health*, 58(6), 2251-2262.